

Danuta Lalak

Uniwersytet Warszawski

Biografia środowiska – na styku klasycznej biografii i badań terenowych

ABSTRACT: Biography of social environment
– at the border between classical biography and ethnography

Basic meaning of biography is at present widely applied in a generalized context, an example being the biography of the social environment. The „biography” has been submerged in rich theoretical framework oriented towards social pedagogy. Together with the terms „place” and „memory” the term „biography” gives a new dimension to the research of the social environment, allows researchers to capture educational, symbolic and cultural content. Investigation of the social environment in an objective manner is possible to a limited extent only. However, such an investigation is possible and virtually unlimited within the context of biographical experience. There may be various orientations of biographical studies: culture/education oriented, history/culture oriented, monography-like, action research oriented, ethnographical. The common denominator is the biography as the focusing idea and principle.

KEYWORDS: biography, social environment, place,
memory, investigation of social environment, methodology.

Czym jest klasyczna biografia? Odwołując się do podstawowego rozumienia biografii, najprościej rzecz ujmując – to opis życia, własnego lub cudzego. Biografia w najogólniejszym sensie to historia życia, droga życiowa człowieka od narodzin aż do śmierci – to pełny cykl ludzkiego życia. Samo słowo „biografia” oznacza opis życia, czyli tekst (gr. *bios* – życie i *grapho* – piszę), równocześnie określa się tym samym słowem to, co jest przedmiotem opisu – czyli życie ludzkie w jego rzeczywistym wymiarze. Studium biograficzne to historia indywidualnych ludzkich doświadczeń opowiedzianych badaczowi, albo skonstruowana na podstawie dokumentów i materiałów archiwalnych. Biografia w tym rozumieniu wydaje się być jak najwierniejszym przybliżeniem drogi życiowej, a chronologia zdarzeń podstawowym narzędziem porządkowania wydarzeń.

To podstawowe znaczenie biografii jest obecnie używane w coraz szerszym kontekście. Biografia środowiska¹ jest przykładem rozszerzonego kontekstu biografii i nowych teoretycznych ram tego pojęcia, szczególnie ważnych dla pedagogiki społecznej. Obok takich pojęć jak „miejsce” i „pamięć” – „biografia” nadaje nowy wymiar badaniom środowiskowym (refleksji nad środowiskiem), pozwala wychwycić obszar treści edukacyjnych, symbolicznych, kulturowych. Klasyczna biografia raczej nie wchodzi w dyskurs intersubiektywny i intertekstualny, jest przypisana do podmiotu „z krwi i kości”. Jest tekstem (narracją) samą w sobie, w której kontekst pełni rolę ograniczoną – pomocniczą, objaśniającą. Biografia środowiska jest natomiast rodzajem dyskursu w którym kontekst wysuwa się na plan pierwszy.

Współcześnie prowadzone badania środowiskowe (refleksja nad środowiskiem) operują przede wszystkim kontekstem i biografią czyli wymiarami intersubiektywnymi (komunikacja pomiędzy tekstami, a w tym znaczeniu biografia jest tekstem) i intertekstualnymi (każdy tekst odnosi się do innych tekstów). Pojęcie intersubiektywności przynależy do fenomenologii społecznej i koncepcji świata przeżywanego, rozwijanej w pracach A. Gurwitscha (1974, 1989), A. Schütza (1932), R. Grathoffa (1983, 1993). Istotnego rozróżnienia pomiędzy środowiskiem i społeczeństwem dokonał R. Grathoff, twierdząc, że społeczeństwa doświadczamy mimowolnie i raczej bezrefleksyjnie, *społeczeństwo jest wszechobecne – jak pogoda; wpływa na każdą sytuację życiową* (Grathoff 1993, s. 244). Nie jesteśmy wszelako zdolni wywierać na niego doraźnego wpływu, tak jak na pogodę. Zmiany społeczne są racjonalizowane, weryfikowane zwykle *post factum*, ale w kontekście pewnych schematów, które wyznacza środowisko. *Od kiedy przyjmujemy, że nasze mówienie o pogodzie nie może jej zmienić, środowisko wciska się między naturę i społeczeństwo, a człowiek doświadcza swego świata otaczającego w kategoriach i schematach środowiska* (Grathoff 1993, s. 244). Zatem dopiero środowisko sprawia, że zarówno rozumiemy naturę jak i rzeczywistość społeczną. Grathoff formułuje jeszcze kilka istotnych myśli na temat środowiska, podkreślając na przykład, że o ile w analizach społeczeństwa ważnym wątkiem jest ruchliwość, to w analizach środo-

---

¹ Osobliwą, aczkolwiek interesującą z perspektywy badań środowiskowych, bardziej historycznych niż pedagogicznych jest książka Petera Acroyda, *Londyn. Biografia* (2011). Wydanie oryginalne pochodzi z roku 2000, tytuł oryginału analogiczny. Nie mamy tutaj do czynienia z klasyczną biografią, nie jest to zatem spersonalizowana opowieść o miejscu (gdzie wydarzenia odbijają się niczym w lustrze w indywidualnych przeżyciach i taki ich obraz staje przed czytelnikiem), a to co wysuwa się na plan pierwszy w kontakcie z tym dziełem to *genus loci*. Który żyje w obszarze „pomiędzy” w przestrzeni społecznej nasyconej doświadczeniem, zwyczajem, historią, przeżyciem, codziennością itp.

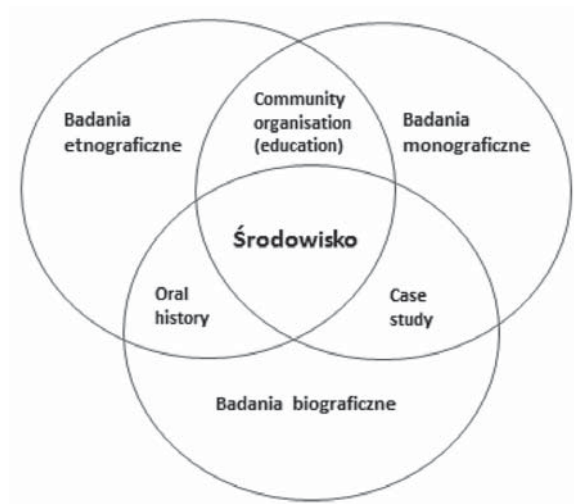
wiska bada się zasiedziałość. Istotną kategorią jest kategoria miejsca, umożliwiająca rekonstrukcję środowiska *takiego jak wspólnota mieszkających razem, rodzina, dom starców czy klasztor franciszkanów jako centrum przestrzennej, czasowej i społecznej orientacji* (Grathoff 1993, s. 245). Stawia też bardzo ważne pytania – w jakim związku pozostaje środowisko i społeczeństwo? Jak odróżnić badania środowiska od zwykłych społecznych interakcji? Jaka wartość teoretyczną ma refleksja nad środowiskiem? Posiłkując się refleksją M. Schelera i M. Webera formułuje za Schelerem fundamentalną tezę dla pedagogiki społecznej – *Środowiskiem jest zatem wyłącznie to, co przeżywam jako oddziałujące* (Grathoff 1993, s. 247). Myśl tę można sformułować jeszcze inaczej, – fakt przeżywania jest świadectwem oddziaływania (to co nie odzwierciedla się w przeżyciach człowieka, nie wywiera na niego wpływu). Myśl tę należy uznać za wartościową w kontekście pedagogiki społecznej i ważną dla budowania teorii środowiska, jakkolwiek nie wyczerpującą zagadnienia². W taki oto sposób docieramy do biografii w jej najbardziej podmiotowym wymiarze. Przeżywanie świata jest bowiem kwintesencją doświadczenia indywidualnego, do którego najważniejszą ścieżką dostępu jest biografia. W tym wymiarze i tak rozumiana biografia staje się biografią środowiska, przeżywanie świata odzwierciedla rzeczywistość społeczną, której bezpośrednim odniesieniem – zarówno jeśli chodzi o rozumienie jaki i zaangażowanie i wzorce zachowań jest środowisko. Możliwe staje się zatem badanie struktur, sensu i znaczeń środowiska (kontekst życia), jako obszaru dociekań naukowych w niewielkim tylko stopniu możliwego do obiektywizacji w dialektycznej zależności z doświadczeniem biograficznym (auto/biografia – tekst). Stoją za tego typu badaniami warsztaty i metodologia badań kulturowo-edukacyjnych, prowadzonych w konkretnych środowiskach „małoobjętnych” (badana historyczno-kulturowe, monograficzne), badania w działaniu (projekty pracy środowiskowej), badania etnograficzne (klasyczne, ale też – coraz bardziej popularne badania z wykorzystaniem internetu, czyli tzw. netnografia), ich wspólnym mianownikiem są badania biograficzne. Zaprezentowany diagram przedstawia ugruntowane doświadczenia warsztatowo-metodologiczne w badaniach środowiskowych.

Podstawowe wymiary badań środowiskowych wyznaczają obszary refleksji skoncentrowane wokół znaczenia pamięci, miejsca i biografii. Każde z tych znaczeń można analizować w kilku perspektywach: w wymiarze świata prze-

---

² Warto przypomnieć w tym kontekście definicję środowiska zaproponowaną przez R. Wroczyńskiego – *Środowiskiem nazywać będziemy składniki struktury otaczającej osobnika, które działają jako system bodźców i wywołują określone reakcje (przeżycia) psychiczne* (Wroczyński 1974, s. 76), zwracając uwagę na bliskość tych ujęć.

żywanego, w wymiarze obiektywno – historycznym, kulturowym oraz w perspektywie edukacyjnej.

Rysunek 1. Główne metody i techniki badań środowiskowych
Źródło: opracowanie własne.

Rysunek 2. Główne metody i techniki badań środowiskowych
Źródło: Opracowanie własne

Wymiar świata przeżywanego

Pierwszy wymiar, to **wymiar świata przeżywanego**, wymiar biograficzny. Oparty o doświadczenia zmysłowe bardziej niż intelektualne. Związany z poczuciem i charakterem tożsamości. Z jednej strony jest to Ja, wysublimowa-

ne, zindywidualizowane, a z drugiej Ja kolektywne (Ja = My), dzięki któremu aktor (podmiot biografii) odnajduje się społecznie i buduje poczucie wspólnoty, poczucie przynależności grupowej, poczucie „naszości”, a więc zaufania i przynależności. Składają się na ten wymiar miejsca w znaczeniu *locus* i ludzie, czyli biografie oraz pamięć, która w indywidualnym wymiarze partycypuje za ledwie w pamięci zbiorowej, współtworząc ją często bezrefleksyjnie. Refleksja obejmuje przeżycia, stopnie zażyłości, zaufania i sposoby w jakie różne osoby są nam znane. *Zasadniczym problemem jest jednak to, jak dany nam już świat codzienności staje się naszym światem, jak tworzy się w świecie przeżywanym struktura wspólnego i godnego życia świata* – pisze R. Grathoff (1993, s. 260). Warto postawić pytanie jak tworzy się struktura wspólnego świata? – Działanie, subiektywność i intersubiektywność to jego wymiary. Grathoff mówi – kontekstem tak środowiska jak i społeczeństwa jest świat przeżywany, a zatem zarówno środowisko jak i społeczeństwo można ująć jako struktury świata przeżywanego. Teoria środowisk społecznych broni się przed totalnością teorii społeczeństwa. Słowo „środowisko” jest synonimem słowa „Zwischenreich”. Ogromnym wyzwaniem współcześnie staje się badanie społeczności internetowych, czyli całkiem nowy kontekst badań terenowych – paradoksalnie pozbawionych miejsca (*locus*), zapośredniczonych przez Internet, cyberprzestrzeń i rzeczywistość wirtualną. Miejsce, pamięć i biografia nabierają zupełnie nowych znaczeń w tym kontekście. W tym kontekście, środowisko staje się jeszcze bardziej światem przeżywanym, bo w jego centrum niepodzielnie króluje podmiot (Ja) doświadczający świata w sposób jeszcze wyraźniej zindywidualizowany, co w konsekwencji może prowadzić do utraty tożsamości.

Miejsce ulega dematerializacji, traci wszelki sens jako *locus*, staje się natomiast specyficznym medium komunikacyjnym. Zadziwia swoją doraźnością i oderwaniem od pamięci i biografii. W dawnych czasach miejscem spotkań obywateli była *agora*, która przetrwała w swej niezmienionej formie prawie do końca XX wieku. Jeśli wierzyć w siłę sprawczą nowych mediów, to *agora* i jej bardziej współczesne konteksty (kościół, dom ludowy, świetlica, stolówka) zanikają, bądź tracą swój wymiar wspólnotowy na rzecz doraźnych spotkań, wieców, manifestacji, iwentów, które najłatwiej zorganizować za pośrednictwem sieci i wspólnot sieciowych. W miejsce „miejsca” pojawiają się wspólnoty o charakterze światów społecznych, których granice wyznacza efektywna komunikacja (Słowińska 2010), a nie tradycja i ciągłość doświadczenia społecznego. Miejsce spotkań w realnym świecie dobierane są pragmatycznie a nie sentymentalnie, a siła oddziaływania sieci, przerasta siłę tradycyjnego zgromadzenia.

Reasumując: Świat przeżywany wymaga nowej perspektywy badawczej, nowego spojrzenia i nowych ujęć metodologicznych. Badania środowiska coraz częściej postrzegane z tej perspektywy przyjmują postać badania społeczności sieciowych, interakcji w sieci, sposobów uczestnictwa w świecie wirtualnym. Biografia jest jednak nadal postrzegana jako zakorzeniona w środowisku, jako kontekst życia w ramach środowiska, nawet, jeśli to środowisko traci oparcie w miejscu i pamięci historycznej i przenosi się w stronę świata wirtualnego.

Perspektywa obiektywno-historyczna

Druga perspektywa jest zdecydowanie bardziej ugruntowana w badaniach społecznych i jest to perspektywa obiektywno-historyczna, opiera się na założeniu, że badanie nie może mieć następstw w badanym środowisku. Cechą charakterystyczną tej perspektywy jest systematyczna lustracja badanej społeczności, opis sytuacji życiowej wybranych grup społecznych. Taki charakter miały między innymi studia nad rodziną Federica Le Playa z drugiej połowy XIX wieku, socjograficzne opracowanie austriackiego miasteczka Marienthal – dotkniętego bezrobociem (Jahoda, Lazarsfeld, Zeisel 2007). Monograficzne prace F. Bujaka (1901, 1902, 1903, 1905), A. Kutrzeby-Pojnarowej (1968) i inne. Te prace w punkcie wyjścia stawiają opis, wręcz inwentarz środowiska. Przede wszystkim jednak charakteryzuje je splot różnorodnych metod i technik badawczych, które badacze-etnografowie społeczni, świadomie łączyli w swoich warsztatach badawczych. Najlepszym tego przykładem jest dobór metod i technik badawczych w badaniach marienthalskich. Ważnym aspektem tych badań były badania biograficzne – historie życia, badanie życia codziennego. Biografia znajduje tutaj zastosowanie w swoim najszerszym znaczeniu – dokumenty osobiste, listy, świadectwa. Celem tego typu badań jest uchwycenie indywidualnych, ale w konsekwencji w pewnym sensie typowych śladów biograficznych w środowisku, o wydobyć charakteru danej społeczności na podstawie opisu doświadczeń życiowych, zgromadzonych w formie materiału źródłowego. Taki charakter i znaczenie miały również studia biograficzne i pamiętnikarskie F. Znanińskiego, J. Chałasińskiego i inne. *Dzięki biografii środowiska możemy zrozumieć lepiej fenomen przynależności i zasiedziałości* (Grathoff 1993, s. 273), ale też analizować procesy społeczne, co najdobitniej widać na przykładzie *Chłopa polskiego w Europie i Ameryce*, W.I. Thomasa i F. Znanińskiego.

Ta perspektywa nie jest w sposób szczególny charakterystyczna dla pedagogiki społecznej, ale obecna w jej refleksji. Bliższa jest klasycznym badaniom socjologicznym. Dzięki biografii środowiska lepiej można zrozumieć kontekst życia, w którym pamięć i miejsce odgrywają rolę zasadniczą. Bio-

grafia jest tutaj elementem ciągłości, trwania, tożsamości społecznej – żyje we wspomnieniach, kronikach, książkach... Staje się spersonalizowaną mikro-historią miejsca. Tworzą ją ludzie dla siebie, a pamięć biograficzna ma często wyłącznie lokalny charakter. Nie wszystkie miasta, miasteczka i wsie mają w swojej lokalnej pamięci tak jak np. Wadowice biografię Jana Pawła II, ale wszędzie pamięta się księży, nauczycieli, osoby zasłużone, niezwykle, ważne, bohaterów negatywnych również. Szczególny przypadek pracy etnograficznej opartej na biografii stanowi dzieło R. Blythe, *Akenfield. Portret wsi angielskiej* (1979). Sportretował i uchwycił najważniejsze elementy życia codziennego wsi angielskiej, utrwalone w biografiach wykonawców różnych zawodów, bohaterów zbiorowej wyobraźni..., ale Akenfield nie istnieje – typowość tak jak i wysublimowany indywidualizm unieważnia miejsce, tak jak w tym konkretnym przypadku.

Koncepcja badań historyczno-terenowych wypracowana została przez Kazimierza Dobrowolskiego w drugiej połowie XX wieku. Polegają one na wydobywaniu z istniejącej rzeczywistości społecznej różnego rodzaju danych, które pozwalały z kolei na rekonstruowanie obrazu danej społeczności. Najlepszym źródłem tego typu danych jest *pamięć żywych jednostek ujęta przez pryzmat ich kolei życiowych*. [...] Czynnikiem wyzwalamianym pamięci nie jest konkurs na wspomnienia, lecz intensywny wywiad, jaki z interesującymi go osobami przeprowadza badacz (Kwaśniewicz 1990;159). Ten typ badań prowadzi do uzyskania odmiennych rezultatów niż w przypadku badania typowych dokumentów życia osobistego takich jak dzienniki, wspomnienia, pamiętniki. Badacz prowadzi zwykle równoległe obserwację oraz ma możliwość wychodzenia poza ramy spontanicznej wypowiedzi rozmówcy zadając mu pytania, nawiązując dialog. W ramach studiów terenowych prowadzonych w obrębie określonej przedmiotem badań, społeczności przeprowadza się zwykle całą serię wywiadów i obserwacji i jest to materiał do formułowania porównań i weryfikacji zebranego materiału. W. Kwaśniewicz odwołując się do dorobku K. Dobrowolskiego i jego uczniów twierdzi, że idea badań historyczno-terenowych była do pewnego stopnia propozycją konkurencyjną w stosunku do metody biograficznej w ujęciu F. Znanieckiego i jego kontynuatorów (Kwaśniewicz 1990, s. 160). To co wszelako stanowi wspólny rys badań terenowych i metody biograficznej oprócz wykorzystywania dokumentów osobistych w badaniach to przeświadczenie, że studia nad bieżącym życiem w znacznym stopniu ułatwiają zrozumienie dynamiki procesów społecznych, również tych odległych historycznie.

Ciągłość i dynamika procesów życia społecznego wymaga analiz historycznych dla lepszego zrozumienia współczesności W. Theiss wskazuje spo-

soby wykorzystania badań historyczno-terenowych we współczesnej humanistyce, w tym w pedagogice społecznej (Theiss 1983, 2006). Ważnym nurtem w badaniach społecznych jest odwoływanie się do wzorów „ludowej historii”, badanie losów rodzin, „małych ojczyzn”, dziejów regionu, miejscowej tradycji, historii miejsca zamieszkania. Pamięć zbiorowa staje się w dzisiejszych czasach ważnym elementem tożsamości indywidualnej, tym samym biografii człowieka, daje poczucie przynależności, pozwala uniknąć wyobcowania. Pamięć, w ujęciu społecznym nie jest odwzorowaniem przeszłości lecz jej kreacją – ma charakter twórczy i aktywny. Wszelkie zdarzenia mają swój kontekst historyczny i jest on przywoływany w takim zakresie w jakim pozwala na wyjaśnienie ich genezy, diagnozy stanu aktualnego i prognoz. To nie historia sama w sobie jest przedmiotem badania lecz zjawiska społeczne w ich całościowym charakterze – na szerszym tle historycznym. Metoda monograficzna jest najszerszym stosowanym podejściem w tego typu badaniach. Badania historyczne mają wyraźnie określony kontekst środowiskowy. *W tym kontekście ciągle nieprzebrzmiałym zadaniem jest – precyzowane jeszcze przez H. Radlińską – badanie emancypacyjnej roli jednostki oraz różnych organizacji społecznych w uruchamianiu ‘czynnika’ ludzkiego w środowisku* (Theiss 2006).

Reasumując: badania terenowe, studia nad bieżącym życiem pozwalają lepiej zrozumieć dynamikę procesów społecznych. Refleksja historyczna pozwala zaspokoić potrzebę zakorzenienia. Ta perspektywa jest charakterystyczna przede wszystkim dla refleksji socjologicznej. Służy poszukiwaniu narzędzi opisu środowisk postrzeganych w kategoriach typowości – np. małe miasto, wieś popegeerowska itp. Typowa biografia (zestaw cech powtarzających się w biografii ludzi. np. w środowisku wsi popegeerowskiej – bezradność, ubóstwo, niski poziom wykształcenia itp.), mówi się czasem o biografii kolektywnej – grup mniejszościowych, regionalnych (Górnikowska-Zwolak 2004).

Perspektywa edukacyjno-kulturowa

Środowisko jest strukturą społeczną – wytwarzaną przez ludzi i w ludziach jest obecne. Można je badać zatem za pośrednictwem biografii, biografię można również badać poprzez miejsce i pamięć, ale też poprzez instytucje i urządzenia społeczne. Ich dynamika zdecydowanie przerasta dynamikę miejsca (wymiar materialny *locus*) i pamięci (wymiar historyczny). Nie służą wyjaśnianiu i opisowi świata, ale jego zmianie.

Biografia przyjmuje postać sił społecznych, sprawczych, działających w kierunku zamiany na lepsze. Zmiana społeczna jest dokumentowana w biografii ludzi, ale też w przestrzeni „pomiędzy” (urządzenie, instytucje, wytwory), jednostką obserwacji też są ludzie i ich wzajemne odniesienia, stosunek do

tradycji. Biograficzne zaangażowanie badacza w badaną rzeczywistość stanowi wartość dodaną, a nie skażenie subiektywnością. Coraz liczniejsze opracowania monograficzne środowisk wychodzą spod pióra ich aktywnych mieszkańców – F. Bujak (1901) opracował monografię Maszkienic, T. Wilk Bukowna (2006), L. Pytka Jasionnej (1996), K. Zimończyk Świerklan (1998). Opracowania te mają różnorodny charakter – naukowy, wspomnieniowy, historyczny, ale łączy je osoba badacza, który jest biograficznie związany ze środowiskiem, które opisuje, bada, dokumentuje. Wykorzystuje się pamięć, historie mówione, analizę dokumentów osobistych i urzędowych. Charakteryzuje je również to, że służą lokalnej społeczności, budując poczucie tożsamości i wspólnotowości – stanowią źródło wartości edukacyjnych w lokalnej społeczności. Na ten szczególny rodzaj powiązań badacza i terenu badań – zauważa W. Theiss – zwróciła uwagę H. Radlińska w przedmowie do książki F. Żurka, *Powiat krasnostawski w walce o wolność* (1937). Po pierwsze dostrzegła szczególną rolę relacji osób bezpośrednio zaangażowanych w pracę kulturalno-oświatową w badanym środowisku, a następnie na niezwykły walor usytuowania badacza w badanym środowisku. Obracając się „wśród swoich” potrafi on dotrzeć do osób najważniejszych, odnaleźć dokumenty, fotografie, listy, na których ślad trudniej wpaść badaczowi „z zewnątrz”.

Badania partycypacyjne – projektowanie zmiany społecznej

Inny charakter mają badania partycypacyjne o charakterze aktywizujących projektów społecznych. One wyraźnie tracą charakter opracowań typu socjologicznego na rzecz perspektywy działania społeczno – pedagogicznego i lokalnej polityki społecznej, edukacyjnej, polityki rozwoju regionalnego. Z perspektywy pedagogiki społecznej warto podkreślić, że ten typ badań, związany z organizacją, ulepszaniem środowiska obecny był od zawsze. *Pedagogika społeczna chce pomagać jednostkom w wyzwoleniu się z roli ofiar okoliczności życiowych, w stawaniu się podmiotami i w samodzielnym wypełnianiu treści własnych warunków życia* (Winkler 2009, s. 235). Najnowsze koncepcje i podejścia go wyraźnie wzmacniają. Jest to być może wynikiem dokonującej się zmiany społecznej, której dialektyka wskazuje na przejście od społecznej determinacji rozwoju człowieka do indywidualnego charakteru życia zbiorowego. Stąd w centrum zainteresowań częściej staje aktor społeczny oraz jego dzieło utrwalone w biografii. Sens tego dzieła jest aktualizowany społecznie i środowiskowo a nie *per se* – poddawany jest analizom naukowym. Biograficzne zaangażowanie badacza jest dodatkowym atrybutem tego typu badań. Badacz i jego biografia staje się narzędziem zmiany indywidualnej i zmiany środowiskowej. Zmiana ta jest naturalną konsekwencją badania chociaż nie zawsze

przebiega zgodnie z oczekiwaniami badaczy, liderów. Można ją również interpretować na kilka sposobów – kreowanie nowych rozwiązań systemowych i instytucjonalnych, edukacja, komunikacja, partycypacja. Z metodologicznego punktu widzenia należy mówić o badaniach w działaniu z wykorzystaniem technik analizy dokumentarnej, analizy dyskursu, wywiadów jakościowych i obserwacji. Właściwie zatracą się funkcja badania na rzecz projektowania i wdrażania zmiany społecznej.

Badania w działaniu są przykładem takiego postępowania badawczo organizacyjnego w którym badacz jest równocześnie inicjatorem zmiany – środowiskowej, instytucjonalnej, ale również zmiany własnej. Nazwę tej procedury postępowania zastosował po raz pierwszy Kurt Lewin, który w 1946 roku wskazał na jej podstawowe elementy – związek pomiędzy działaniem społecznym, jego ewaluacją i ulepszaniem pod wpływem wskazówek płynących z praktyki. *Powstaje spirala, w której każdy cykl składa się z: planowania, działania i odkrywania faktów dotyczących wyników działania* (Lewin 1946, s. 34–36 za Czerepaniak-Walczak 2010, s. 321). Na gruncie polskiej pedagogiki społecznej badania w działaniu zainicjowała i opisała B. Smolińska-Theiss (1988). Badania w działaniu są przykładem takiego postępowania badawczo organizacyjnego w którym badacz jest równocześnie inicjatorem zmiany – środowiskowej, instytucjonalnej, ale również zmiany własnej.

Biografia w szerokim kontekście społecznym – edukacja, miejsce i pamięć

Badania biograficzne służą ponadto również wielu różnorodnym, specyficznym celom poznawczym, takim jak badanie tożsamości narodowej (Kłoskowska 2005), społecznej (Melchior 1990, 2004) oraz pamięci (Kaźmierska 2008; Łaguna-Raszkievicz 2012; Theiss 1992, 1996). Powinowactwo losu, dramat wojny i sieroctwa przedstawił na dwu planach „historycznym” i „ludzkim” Wiesław Theiss. Świat wspomnień i przeżyć, dokumenty rodzinne i domowe archiwa, to obszary wiedzy subiektywnej, które w konfrontacji z historią dokumentowaną i archiwizowaną metodami tradycyjnymi, *zacieśniają dystans między obydwoma interpretacjami przeszłości*. Wówczas możemy empirycznie dotknąć faktycznej jedności świata, bez podziału na fakty obiektywne i struktury subiektywne (Theiss 1992, s. 10–11).

Cele tak szeroko zakrojonych badań biograficznych są na ogół wyznaczone specyfiką dyscyplin naukowych w obrębie których są prowadzone. Badania pedagogiczne służą rekonstrukcji historii życia, historii uczenia się i kształtowania, socjologów interesuje to jak ludzie konstruują własne biografie w kon-

tekście doświadczeń zbiorowych – faz i przełomów życiowych, doniosłych wydarzeń historyczno-społecznych, psychologów interesują etapy przebiegu życia, kształtowania osobowości (Krüger 2001, s. 77–78). W pedagogice, ale również psychologii szczególne rolę pełni kategoria miejsca (Mendel 2006, 2007; Lewicka 2012).

Biografia zyskuje wymiar łączenia perspektywy czasu przeszłego z teraźniejszością. Wydaje się to szczególnie ważne w kontekście edukacji permanentnej, społeczności uczącej się, lokalnego „małoojczyźnianego” patriotyzmu. Wiąże się z tym koncepcja sił społecznych, czyli biograficzny kontekst aktywności i zaangażowania społecznego osób aktywnych – działaczy-społeczników, animatorów, inicjatorów zmiany, „zjawiskowych” liderów, działaczy politycznych itp. Siły społeczne rodzą się w sytuacji deficytu, niezaspokojonych potrzeb. Biografia środowiska daje świadectwo ich edukacyjnych dokonań. Tak jak w przypadku działalności społeczno-wychowawczej ks. Henryka Szumana, społecznika na Pomorzu w latach 1908–1939, przedstawionej przez W. Theissa (2012) w szerokim kontekście społecznym, politycznym na tle toczących się wydarzeń historycznych. Biografia ma charakter problemowy, wielowymiarowy dotyka ważnych kwestii życia podmiotu, a równocześnie wychodzi interpretacyjnie w stronę środowiska kulturowego, nadając mu sens *genus loci*. Interpretacje i analizy nie zostały ograniczone do prezentacji biografii na tle szerokiego układu społecznego, ponieważ przywracają pamięć miejsca i działania podmiotu – pokazują mechanizmy działania organizacji społecznych (Pomorskie Towarzystwo Opieki nad dziećmi, Caritas), rozwój instytucji opiekuńczych i wychowawczych, (Schronisko im. J. Hallera, Stacja Opieki nad Matką i Dzieckiem, świetlica środowiskowa), a zatem dokonujący się proces instytucjonalizacji działalności społecznej, na historycznym planie międzywojnia przedstawiony z perspektywy życia i dzieła ks. Szumana – podmiotu biografii oraz badacza – pedagoga społecznego. Tak rozumiana biografia środowiska nie tyle przedstawia fenomen, co proces zmiany społecznej.

Reasumując: Badania kulturowo-edukacyjne cechuje interdyscyplinarność i upodmiotowienie procesu zmiany, który dotyczy wszystkich stron zaangażowanych w projektach środowiskowych. Następuje wyraźne przeniesienie akcentów z badania na proces zmiany. Gubi się badacz w rozumieniu tradycyjnym, a praca badawcza może przyjmować postać kreatywnych praktyk analitycznych, partycypacyjnych, analizy dokumentarnej, analizy dyskursu, wywiadów jakościowych i obserwacji. Właściwie taki typ badań nie przystaje do zobiektywizowanej wizji nauki, która powinna kierować się intencjonalną bezrefleksyjnością a badania opierać na zaawansowanych i wystandaryzowa-

nych technikach badań. Tego typu badania realizują cele utylitarne i rozwojowe, nie służą wyłącznie opisowi świata, ale jego zmianie, rejestrowaniu zmiany i są skierowane ku przyszłości.

* * *

Właściwie na naszych oczach dokonało się przejście od społecznej determinacji rozwoju ludzkiego do indywidualnego charakteru życia społecznego, ale widoczny jest również proces odwrotny – poszukiwanie nowych wspólnot, wyartykułowanie potrzeb komunikacyjnych, redefinicja miejsca. Dobrze ilustruje to problem z tożsamością człowieka. Uświadomiono sobie jej istnienie i charakter, kiedy człowiek zaczął mieć problemy z samookreśleniem. A działo się to u progu nowoczesności. Unitarne, kolektywne Ja = My w obliczu procesów dezorganizacji społecznej, autonomizacji jednostki i narodzin indywidualizmu przestało wystarczać. Tak narodziło się ja autonomiczne Ja = Ja. O ile socjografia i kolektywne biografie wystarczały jako formuła opisu świata tradycyjnego, to zindywidualizowana nowoczesność wywołała biografię jako źródło wiedzy o przeżywaniu świata, jego reflektowaniu i kreowaniu (konstruowaniu). Współczesne problemy z tożsamością – jej kryzysy, rozmycie, przezroczyście wynikające z ogromnego potencjału reprodukcyjnego współczesnej kultury (świata). Ja = Nikt – inspiruje humanistykę do dalszych poszukiwań perspektyw badawczych. Pozycja biografii została wzmocniona – trudno o wyraźniejsze punkty podparcia niż doświadczenia biograficzne wyrażone w podmiotowym języku aktora społecznego. Stąd odwołania do świata przeżywanego.

Biografia jako perspektywa badawcza nabiera szczególnego znaczenia w pedagogice społecznej, pozwala dostrzec, opisać i wyjaśniać procesy społeczne, dokonujące się „tu i teraz” oraz „tam i wtedy” być w centrum dokonywanie się tych procesów, czyli tam, gdzie toczy się życie codzienne – w środowisku. Pozwala dostrzec i opisywać je z perspektywy biograficznej – miejsca, pamięci, przeżywania świata. Pozwala monitorować proces zmiany społecznej z wnętrza, a nie perspektywy bezemocjonalnego obserwatora, bezstronnego – badacza. Przyjmuje postać zaangażowania nowego typu (nie jest to już walka o przetrwanie narodu i kultury), ale działanie społeczno-pedagogiczne służące przezwyciężaniu bezradności, doskonaleniu rozwiązań instytucjonalnych, krytycznej analizie rozwiązań systemowych i bieżącej polityki społecznej, edukacyjnej czy też kryminalnej. Zwraca się uwagę na przyczynowość w świecie zjawisk społecznych i formacyjną rolę badań naukowych, które coraz wyraźniej mają bezpośredni wpływ na to co opisują i badają.

STRESZCZENIE: Biografia środowiska
– na styku klasycznej biografii i badań terenowych

Podstawowe znaczenie biografii jest obecnie używane w coraz szerszym kontekście, czego przykładem jest biografia środowiska. Pojęcie to funkcjonuje w szerokich ramach teoretycznych, szczególnie ważnych dla pedagogiki społecznej. Obok takich pojęć jak „miejsce” i „pamięć” – „biografia” nadaje nowy wymiar badaniom środowiskowym, pozwala wychwycić obszar treści edukacyjnych, symbolicznych, kulturowych. Badanie struktur, sensu i znaczeń środowiska (kontekst życia) w niewielkim tylko stopniu możliwe jest w wymiarze obiektywnym, pozostając w dialektycznej zależności z doświadczeniem biograficznym. Stoją za tego typu badaniami warsztaty i metodologia badań kulturowo – edukacyjnych, prowadzonych w konkretnych środowiskach „małoojczyznianych” (badania historyczno – kulturowe, monograficzne), badania w działaniu (projekty pracy środowiskowej), badania etnograficzne (klasyczne, ale też – coraz bardziej popularne badania z wykorzystaniem Internetu, czyli tzw. netnografia), ich wspólnym mianownikiem są badania biograficzne. Z perspektywy pedagogiki społecznej najbardziej istotna jest perspektywa edukacyjno – kulturowa coraz wyraźniej obecna w biograficznych badaniach środowiskowych.

SŁOWA KLUCZOWE: biograficzność, środowisko,
miejsce, pamięć, badanie środowiska, metodologia badań.

Bibliografia

- Acroyd P. (2011), *Londyn. Biografia*, Wydawnictwo Zysk i S-ka, Poznań.
- Blythe R. (1979), *Akenfield. Portret wsi angielskiej*, LSW, Warszawa.
- Bujak F. (1901), *Maszkienice, wieś powiatu brzeskiego*, Kraków.
- Bujak F. (1902), *Limanowa, miasteczko powiatowe w zachodniej Galicji*, Kraków.
- Bujak F. (1903), *Żmiąca, wieś powiatu limanowskiego*, Kraków.
- Bujak F. (1905), *Studia nad osadnictwem Małopolski*, Kraków.
- Czerepaniak-Walczak M. (2010), *Badanie w działaniu*, [w:] S. Palka (red.), *Podstawy metodologii badań w pedagogice*, GWP, Gdańsk.
- Górnikowska-Zwolak E. (2004), *Szkic do portretu ślązaczki*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice.
- Gurwitsch A. (1974), *Das Bewusstseinfeld*, Berlin.
- Gurwitsch A. (1989), *Problemy świata przeżywanego*, [w:] Z. Krasnodębski (red.), *Fenomenologia i socjologia. Zbiór tekstów*. Warszawa.
- Grathoff R. (1983), *Das Problem der Intersubjektivität bei A. Schütz und A. Gurwitsch*, [w:] *Sozialität und Intersubjektivität*, R. Grathoff, B. Waldenfels (red.), Monachium.
- Grathoff R. (1993), *Środowisko i społeczeństwo*, [w:] *Świat przeżywany. Fenomenologia i nauki społeczne*, Z. Krasnodębski, K. Nellen (red.) Warszawa.
- Jahoda Maria, Paul F. Lazarsfeld, Hans Zeisel (2007), *Bezrobotni Marienthalu*, Oficyna Naukowa Wydawnictwo, Warszawa.
- Każmierska K. (2008), *Biografia i pamięć na przykładzie pokoleniowego doświadczenia ocalonych z zagłady*, Zakład Wydawniczy Nomos, Kraków.
- Kłoskowska A. (2005), *Kultury narodowe u korzeni*, PWN, Warszawa.
- Krüger Heinz-Heinrich (2001), *Koncepcje i metody badań biograficznych w naukach o wychowaniu*, [w:] D. Urbaniak-Zajac, J. Piekarski (red.), *Jakościowe orientacje w badaniach pedagogicznych. Studia i materiały*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
- Kutrzeba-Pojnarowa A. (1968), *Tradycyjna społeczność wiejska w procesie przemian współczesnych. Studium wsi Mników, pow. krakowskiego*, Wrocław.
- Kwaśniewicz W. (1990), *Kazimierza Dobrowolskiego koncepcja badań historyczno-terenowych*, [w:] *Metoda biograficzna w socjologii*, J. Włodarek, M. Ziółkowski (red.), PWN, Warszawa-Poznań.

- Lewicka M. (2012), *Psychologia miejsca*, Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR, Warszawa.
- Lewin K. (1946), *Action research and minority problems*, „The Journal of Social Issues”, nr 2.
- Łaguna-Raszkievicz K. (2012), *Pamięć społeczna o relacjach polsko-żydowskich w Białymstoku*, Wydawnictwo Naukowe Grado, Toruń.
- Melchior M. (1990), *Spoleczna tożsamość jednostki*, Uniwersytet Warszawski, ISNS, Warszawa.
- Melchior M. (2004), *Zagłada a tożsamość. Polscy Żydzi ocaleni „na aryjskich papierach”. Analiza doświadczenia biograficznego*, IFiS PAN, Warszawa.
- Mendel M. (2006) red., *Pedagogika miejsca*, Dolnośląska Szkoła Wyższa Edukacji, Wrocław.
- Mendel M. (2007), *Spoleczeństwo i rytuał. Heterotopia bezdomności*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń.
- Pytko L. (1996), *Jasionna. Parafia na pograniczu księstw*, Warszawa.
- Shibutani T. (1994), Reference Group as Perspectives, [w:] N. Herman, L. Reynolds, *Symbolic Interaction. An Introduction to Social Psychology*, Dix Hills, New York: General Hall Inc.
- Schütz A. (1932), *Der sinnhafte Aufbau der sozialen Welt. Eine Einleitung in die verstehende Soziologie*, Wien.
- Słowińska K. (2010), *Spoleczny świat hodowców gołębi pocztowych*, „Przegląd Socjologii Jakościowej”, t. 6, nr 3.
- Smolińska-Theiss B. (1988), *Badanie i Działanie. W poszukiwaniu metod organizowania środowiska wychowawczego*, Warszawa.
- Theiss W. (1983), *Badania historyczno-oświatowe w pedagogice społecznej*, „Studia Pedagogiczne” t. 46.
- Theiss W. (1992), *Dzieci syberyjskie*, Uniwersytet Warszawski, Wydział Pedagogiczny, Warszawa.
- Theiss W. (1996), *Zniewolone dzieciństwo*, Wydawnictwo Akademickie „Żak”, Warszawa.
- Theiss W. (2001), *Mała ojczyzna: perspektywa edukacyjno-utilitytarna*, [w:] *Mała ojczyzna. Kultura, edukacja, rozwój lokalny*, Wydawnictwo Akademickie „Żak”, Warszawa.
- Theiss W. (2006), *O metodzie historycznej w pedagogice społecznej*, Pedagogika społeczna. Tradycja i współczesne konteksty, red. W. Theiss, M. Winiarski, nr 4.
- Theiss W. (2012), *Troska i nadzieja. Działalność społeczno-wychowawcza ks. Henryka Szumana na Pomorzu w latach 1908–1939*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń.
- Wilk T. (2006), *Bukowno – między Małopolską a Górnym Śląskiem*, Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków.
- Winkler M. (2009), *Pedagogika społeczna*, GWP, Gdańsk.
- Wroczyński R. (1974), *Pedagogika społeczna*, PWN, Warszawa.
- Zimończyk K. (1998), *Świerklany. Charakterystyka miejscowości. Działalność społeczno-wychowawcza w środowisku*, Wydawnictwo Księży Seracynów, Kraków.